

ОПИТИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ В.

Западна или Беломорска Тракия се простира между Места, Марица и първите склонове на Родопите върху 8578 кв. км. площ. Плодородна, гъсто заселена област, през вековете тя преживява много бурни събития, но особено драматична е съвременната ѝ история. През 1878 г. Санстефанският договор включва част от Беломорието в новоосвободена България. Със своите решения Берлинският конгрес връща тези територии на Османската империя и принуждава местното българско население да поведе упорита многогодишна борба за включване на областта в българските предели.

Карта на Санстефанска България

Карта на България (1878-1885), определена от Берлинския договор

Стремешът на балканските държави да присъединят Източна и Западна Тракия към своите територии създава дългогодишно напрежение в региона, придружено с формиране на различни съюзи и държавни образувания, с кръвопролития, репресии на местното различно по състав население и прогонването на българите извън областта. Предложената статия има за цел да проследи хронологично събитията, случващи се в Западна Тракия, да изясни характера на различните временни управления, предизвикали като краен резултат разорението и прогонването на българите от областта.

На 9 ноември 1912 г., след победоносното настъпление на българската армия в пределите на Османската империя, Западна и Източна Тракия са освободени и стават български територии, а генерал-майор Г. Вазов е назначен за „военен губернатор на Лозенград“¹. С това се поставя началото на осеммесечното съществуване на Тракийското военно губернаторство със седалище в Одрин. Придобитата от България територия в Тракия влиза в Лозенградското военно губернаторство. Българското правителство запазва старото административно деление на Тракия. Централизация се извършва само по отношение на окръзите. От 15 март 1913 г. губернаторството е разделено на три окръга - Лозенградски, Родопски и Дедеагачки, впоследствие Гюмюрджински. Казите запазват старите си граници, като са преустроени в 32 околии.

Пристигането на българските войски в Гюмюрджина, ноември 1912 г.

Още с встъпването си в длъжността на военен губернатор на 10 ноември 1912 г. Вазов се обръща с позив към населението на освободена Тракия. В него се подчертава желанието на българското правителство мирните жители „без разлика на вяра, народност и състояние, да се ползват с всички права и облаги”, с които се ползват и останалите „верни поданици в Царство България.” Военният губернатор не само обещава равноправие, но и напомня на гражданите задължението — да се подчиняват безпрекословно на законите и да изпълняват разпорежданията на поставените власти.²

Изграждането на административния апарат по окръзи и околии започва още през първата половина на ноември 1912 г. За окръжни управители са назначени хасковският дипломат д-р Кожухаров — в Лозенград, Ив. Москов — в Гюмюрджина и Бръшлянов — в Родосто.³ От България са командирани служители за околийски началници, полицейски пристави и стражари. На 18 декември 1912 г. XV ОНС гласува бюджета на новоосвободените земи за 3 и половина месеца в размер на 7 056 438 лева, предназначени за териториите в Тракия и Македония.⁴ Основната задача на губернатора и административните чиновници е да управляват региона, като положат всичките си сили за успешното изхранване на населението, неговото здравеопазване и решаване на най-неотложните въпроси. От България са командирова-

ни няколко хиляди служители, които живеят при трудни следвоенни условия, далече от домовете и близките си. На 26 март 1913 г. българските войски, обсадили „непревземаемата“ Одринската крепост я превземат. България и нейните балкански съюзници не успяват да се споразумеят и се стига до Междусъюзническата война.

На 28 юли 1913 г. тежката военна обстановка на четирите фронта принуждава България да поиска примирие. Българските войски се оттеглят от Западна Тракия, което дава възможност няколко дена по-късно, на 31 август, представители на местните турци и помаци, подкрепяни от Турция и Гърция, да обявят създаването на Независимо западнотракийско управление, наречено по-късно Гюмюрджинска република. За централен град е определен Гюмюрджина (днес Комотини).

Гюмюрджина Камели - фото Палазено

Съставено е правителство с председател Салих ефенди, ходжа. Той е известен още и с името Хафъз Салих. (прозвището хафъз се дава на човек, който знае целия Коран наизуст), представител на помашкия етнос. Веднага след провъзгласяването му Временното управление на Западна Тракия определя границите на обявената република и държавните символи - знаме и национален химн. Самопровъзгласилата се република избира за знамето ѝ да стоят символи на турското население - звезди и полумесец, върху триъгълни и правоъгълни полета, оцветени в зелено - символ на дълголетие, черно - тъгата по време

на войните и бяло - успеха на въстанието и свободата. Временното управление сформира войска и подготвя държавен бюджет. Евреинът Самуел Карасо получава задачата да основе паспортно бюро и да издава вестник „Мюстакли“ (Независимост) на два езика - турски и френски. Законите и регулациите на Османската империя са приети без никакви промени и делата се гледат от Съда на Западна Тракия.

Карта на територията на Гюмюрджинската република, 1913 г.

Държавните граници на Гюмюрджинската република определят територия, по-голямата част от която обхваща селища с преобладаващо българско население. Информация за Гюмюрджинската република дава съвременникът на събитията проф. Л. Милетич в книгата си „Разорението на тракийските българи“: „Слѣдъ 16 августъ въ Гюмурджина поема властѣта новото автономско управление, подъ названиее: „врѣменно тракийско правителство“ (турски: „Гарби тракие хукюмати“), което слѣдъ малко взема друго официално име: „независимо западно-тракийско правителство“ („Гарби траки мустекиль хукюмати“). Въ Дедеагачъ автономията се провъзгласила по-късно, на

18 септември, когато гърцитѣ напуснаха Дедеагачъ и го прѣдадоха на турцитѣ. Въ Софлу автономията е въведена на 16 августъ, когато се превъзгласи тя и въ Гюмюрджина... Тогава се установило автономно управление и въ Ортакой. Врѣменното автономно правителство се образувало въ Гюмюрджина подъ прѣдсѣдателството на Хафъзъ Сали, помакъ отъ село Пандеджикъ (Ахърчелебийска околия) и единъ отъ главатаритѣ на движението за „автономия“, които бѣха ходили въ Одринъ да уговорватъ съ турското правителство тая работа. Хафъзъ Сали е самоукъ, духовно лице, трудолюбивъ и способенъ човѣкъ...”

Правителството, наречено „съвет“, в който има по единъ представител на гърците и евреите, се оглавява от помохамеданчения българин Хафъз Салих, но административното управление фактически е в ръцете на Реуф ефенди, за когото Л. Милетич пише: „За финансовъ началникъ билъ назначенъ споменатиятъ Реуфъ-ефенди (родомъ отъ Димотика), който слѣдъ втората българска реокупация изпълняваше длъжността помощникъ на Гюмюрджинския кметъ г. Анастасовъ. Той отъ 30 години живѣе въ Гюмюрджина като адвокатъ; по общо мнѣние нѣмало отъ него по-грозенъ фанатикъ и по-невъзпитанъ турчинъ...” Той поема и съставения извънреденъ съд, действащъ по съкратена процедура. По-нататкъ Л. Милетич отбелязва: ”За жандармерийски началникъ билъ назначенъ Хакъ-бей, лошъ турчинъ, който въ миналото твърдѣ е притѣснявалъ българитѣ и гърцитѣ, защото самъ ималъ чифликъ въ селото Каксалъ (смѣсено турско-грѣцко село). И той, както и Реуфъ, не е обичанъ отъ населението...”⁵ Споредъ цитираното описание на Милетич, съставеното правителство едва ли ще симпатизира на местното българско население.

Първостепенна грижа на новото управление в Гюмюрджина е организирането на въоръжена милиция под командването на Сюлейман бей, генералщабен офицеръ и близкъ сътрудникъ на младотурския водач Енвер бей. Всички мюсюлмани, годни да носятъ оръжие, са призовани да служатъ в нея като войници. При отказъ им се налага воененъ данъкъ в размеръ до 50 лири, а понякога и смъртно наказание. За кратко време само в Гюмюрджина са събрани между 4000-5000 души, въоръжени с пушки отъ различенъ калибър, предоставени от гърците по жп линията през Овчиларъ и пристанището Порто Лагос. От Одринъ са осигурени около 200 души военни инструктори, оръжие и боеприпаси. Начело на управлението по градовете са назначени коменданти, представители предимно на местните жители - първенци дерибей. Комендантъ в Гюмюрджина е Джафер ефенди, бившъ ходжа на медресето (духовно училище) в Кавала; в Ксанти (Скеча) — Халит ефенди, бившъ начал-

ник на вакъфите в Гюмюрджинско, фанатик и краен българомразец и т. н. ⁶

Гюмюрджинската република просъществува около два месеца но успява с оръжието, доставено от Одрин и Гърция, и с военни инструктори да събере 29 170 души армия предимно от пехотинци под командването на Сюлейман Аскер, да организира башибозук, командван от Сюлейман бей, които подлагат българското население на грабежи и масови кланета. Разорени са множество български селища в Източните Родопи и Беломорска Тракия, сред които Сачанли, Манастир, Черничево, Гьокчебунар, Покрован, Хухла, Гугутка, Попско, Драбишна, Горно Луково, Долно Луково, Башклисе и други.

Тържествено посрещане на Македоно-одринското опълчение в Гюмюрджина, 1913 г.

От 6 до 12 октомври 1913 г. „Независимото западнотракийско управление“ на Хафъз Салих и Реуф ефенди, самопровъзгласило се в Гюмюрджина на 16 август, е ликвидирано. Осма Тунджанска и Втора Тракийска дивизия под общото командване на ген. Тошев реокупира областта.⁷ Като запазва Беломорието в своите граници, българското

правителство пристъпва към неговото организиране. Със заповед № 934 на министъра на вътрешните работи и народното здраве временно Западна Тракия става Гюмюрджински окръг, с десет околии: Гюмюрджинска, Скеченска (Ксантийска), Енидженска, Дедеагачка, Егридеренска (Ардинска), Даръдеренска (Златоградска), Пашмаклийска (Смолянска), Кошукавашка (Крумовградска), Софлийска и Ортакъойска (Ивайловградска).⁸ Окончателното административно деление се предвижда да бъде направено по-късно със специален закон. В „Народни права“ в бр. 164 от 26 септември 1913 г. отбелязва, че положението в Западна Тракия при установяване на българските власти не събужда оптимизъм с хилядите пресни гробове на избити българи и десетки разрушени и опожарени села. По-голямата част от прокудените бежанци продължават да се скитат без подслон и препитание из старите предели на България. Българският етнически елемент, морално покрусен, обезсърчен политически и икономически разсипан, не може да бъде използван в началото за стабилна опора на установената нова власт. Положението е неспокойно, защото мюсюлманите считат Западна Тракия за временно присъединена към България територия, която всеки момент отново ще бъде под тяхно управление. За да се успокои областта, на 20 октомври 1913 г. в Гюмюрджинското окръжно управление се провежда среща между представители на българското управление и ръководителя на автономисткото движение Сюлейман Обедин бей, председателя на бившето временно правителство Хафъз Салих и още 18 души турски първенци. Те заявяват съгласие да работят „за взаимно споразумение и затвърдяване приятелството между двете държави“, като поставят условия: официални езици да са турският и българският, утвърждаване на турските съдилища, назначаването на турчин за окръжен управител, турци за околийски началници и все такива уж „принципи положения“.⁹ В създадената обстановка представителите на турските първенци проявяват нетърпимост в своите претенции, демонстрират високо самочувствие и се опитват „да диктуват за хода на положението“. Те не признават никакво представителство на българската власт, освен военните и назначения за градоначалник Мурад бей, когото възприемат като „прагеник на турското правителство с права губернаторски — неограничени“.¹⁰

Избухването на Първата световна война засилва още повече междуетническите спорове и претенции за държавна принадлежност и управление на областта сред гръцкото население. На 24 август/6 септември 1915 г. в София е подписана българо-турската конвенция, известна още като Софийската конвенция между България и

Османската империя, която коригира Цариградския договор за по-нататъшно уреждане териториалните въпроси между двете страни. Българо-турските преговори се провеждат под контрола на Германия и конвенцията е подписана в същия ден, в който са подписани и българо-германският договор, тайната българо-германска спогодба и военната конвенция, с които България влиза в Първата световна война на страната на Централните сили.

Софийската конвенция осигурява на България територия от 2588 квадратни километра по десния бряг на река Марица, включително гарата на Одрин - Караагач, и град Димотика (днес Дидимотихо, Гърция), както и една ивица по левия бряг на реката в дълбочина от 2 километра. Така страната ни получава пълен контрол върху линията Свиленград - Дедеагач, част от която дотогава минава през османска територия, а Марица се превръща в изцяло българска река. С тази стъпка още преди да започне реално военни действия България постига най-голямото си териториално разширение в новата си история. Тя получава 114 425 квадратни километра с над 160 населени места, между които градовете Караагач (жп гарата на Одрин), Димотика и Кулели Бургас,

**Поправката на границата според
Българо-турската конвенция, 1915 г.**

жп линията до Дедеагач (днешния Александруполис) и двата бряга на р. Марица до вливането ѝ в Бяло море стават български. Българската администрация образува Одрински окръг (с център одринското предградие — гара Караагач).

След кръвопролитни боеве и тежки човешки загуби на 29 септември 1918 г. България сключва със страните от Антантата примирие и прекратява

участието си в Първата световна война. Тринадесет дена по-късно, на 11 ноември, войната приключва. Една година по-късно - на 27 ноември 1919 г., в кметството на Парижкото предградие Ньой сюр Сен, българската делегация подписва мирния договор с държавите от Антантата.

Ньойският мирен договор определя за България тежки условия. С член 27 точка 2

той променя държавните граници на България и отнема от територията ѝ 11 000 кв. км., или 1/10 част. Земите между реките Места и Марица, известни като Западна Тракия, също попадат под санкциите на ньойските решения и са дадени за управление от Съглашението. България губи излаза си на Бяло море и българската част от Беломорска Тракия, гъсто населена с българи. По-голямата част от отстъпената на страната ни територия по южните ни граници е загубена в полза на Гърция, но малка част от южните склонове на Сакар със селата Армутлар, Виран теке, Димитрикой, Евджилер, Каик кьой, Кара Хадър, Киречлик, Турско Лефке, Михалич, Мустраклии, Паша кьой, Татар кьой, Фикел, Хаскьой и Юскюдар е запазена като единствената териториална придобивка на България от Първата световна война.

Загубата на Беломорска Тракия, чиято площ е 8622 кв. км. плодородна земя и представлява 7,6 % от българската територия до 1915 г., пряко засяга около 250 000 души население, преобладаващата част от което са българи. Събитията се посрещат от населението в Тракия с огромна тревога. Поставени пред опасността от гръцка асимилация, българите в Западна Тракия още в началото на 1919 г. започват да се подготвят за въоръжена защита под ръководството на Вътрешната тракийска революционна организация - (ВТРО). Войводите Георги Поппетков Калоянов от с. Доганхисар (Дедеагачко), Димитър Маджаров и Петър Чапкьнов събират чети, за да защитават българското население.

**Българската делегация,
подписала Ньойския мирен договор, 1919 г.**

**Висшият административен съвет на Западна Тракия
начело с ген. Шарпи, Гюмюрджина, април 1920 г.**

дат турският и българският. 3. Режимът на автономната област да се определи окончателно от местното българско и турско население чрез референдум, проведен от временно правителство, съставено от турци и българи. 4. С общи усилия да се окаже въоръжена съпротива на гръцката окупационна армия и 5. Към края на май 1920 г. да се свика съвместен конгрес с цел да се избере временно правителство и да се вземат конкретни мерки по организирането на въоръжената борба.¹²

На 15 май 1920 г. местните българи и турци връчват обща петиция на ген. Шарпи за запазване на автономното управление. В нея като доказателство се посочва преобладаващото мнозинство на българското и турското население сред жителите на областта. Претенциите на Гърция да владее Тракия се определят като „лишени от всякакви основания“. Предлага се Тракия да стане обособена автономна провинция под протектората на Франция или на друга велика сила от Съглашението. В противен случай се отправя закана, че ако бъде предадена на Гърция, областта ще бъде изцяло опустошена „и ще се превърне в арена на кървави борби, които не ще бъдат ни най-малко в интерес на общия мир“.¹³ Но кой се вслушва в гласа на победения! Великите сили следват своите политически интереси и остават глухи за исканията на местното население. Промените на границите се съобразяват със стратегическите интереси на големите държави, а не със справедливото отношение към потърпевшите народи.

На 25 май 1920 г., в отговор на европейското бездушие, представители на българското и турското население от Западна Тракия се събират на конгрес край с. Химитли, Гюмюрджинска околия. На него делегатите съставят „Временно правителство на националната защита“. За министър-председател и министър на финансите е избран Ахмед Тефик бей. Управлението се поема от 10 министерства, като за министър на вътрешните работи е определен Хасан Таксин бей, за министър на войната – Али Фуад бей, за министър на външните работи – Махмуд Недим, за министър на правосъдието – Абдул Халим, за министър на просветата – Джемал бей, за шейх-юл-ислям – Хюсейн Хюсни. В правителството има и трима български министри - на пощите, телеграфа и земеделието д-р Страшимир Дочков, на търговията и индустрията – Вангел Георгиев, на пътищата и железниците – Коста Георгиев.¹⁴ Създаденото правителство е уникален момент на взаимодействие в историята на двата народа в името на общото противодействие на гръцката окупация. Но това е нормална реакция на двете победени във войната държави, чието население е изправено пред опасността да загуби напълно териториите си в Западна Тракия.

В състава на формираното българо-турско правителство влизат образовани и интелигентни политически дейци. Някои от тях са участвали във Върховния административен съвет на Западна Тракия (ВАСТ) при управлението на ген. Шарпи. Министър-председателят, 38-годишният Ахмед Тефик бей, произхожда от богато турско семейство, с голямо влияние в Ксанти. Завършва медицина в Бордо, Франция. По време на Първата световна война е военен лекар, а след това се занимава с журналистика и политика. При управлението на ген. Шарпи той е кмет на Гюмюрджина, член на ВАСТ и привърженик на младотурците. Ген. Шарпи го определя като съгласнофил, елинофоб, „интелигентен, но екзалтиран и несръчен“¹⁵ Министърът на войната подполковник Фуад е военен от кариерата. Преди войните командва турската жандармерия в Драма. Министърът на просветата Мехмед Джемал е бивш главен прокурор на Сяр и Драма. След освобождението на Западна Тракия от българските войски той става депутат в Народното събрание. Опитни политически дейци са и останалите турски представители в правителството. С голям авторитет сред българското и турското население се ползват и тримата български министри - хора с висока култура и богат опит в националноосвободителните борби. Министърът на пътищата и железниците Коста Георгиев, роден в Източна Тракия в с. Ени махле, Бабаескийско, завършва медицина в Швейцария, но има богата революционна биография. Учител в бъл-

гарската гимназия в Битоля и член на ВМОРО, през декември 1907 г., е хвърлен в затвора, откъдето излиза по време на младотурската революция. Става главен учител в Лозенград (1908 г.), а на следващата година преподава математика в българската мъжка гимназия „Д-р П. Берон“ в Одрин. По време на Балканската война К. Георгиев отново е арестуван и изпратен на заточение в Мала Азия. След Междусъюзническата война е освободен и като десетки хиляди българи от Източна Тракия търси спасение в България. От 1914 до 1918 г. К. Георгиев оглавява Окръжната постоянна комисия в Гюмюрджина. През тежките военни години той работи енергично за настаняването на бежанците в новоосвободените земи. При френското управление в Западна Тракия е избран за член на ВАСТ.¹⁶

С не-по-малко интересна биография е и другият български министър д-р Страшимир Дочков, който поема пощите, телеграфа и земеделието. Завършил е медицина в Берлин и работи като лекар на българската община и българското училище в Битоля (1906-1907 г.). От 1908 г. се установява в Одрин. По време на Балканската война служи като военен лекар с чин майор в българската армия. При управлението на френската администрация в Западна Тракия Стр. Дочков живее в Караагач и практикува своята професия. Високо ценен от френските власти, е избран за член на ВАСТ. Началникът на френското военно разузнаване в Караагач кап. Жамба го характеризира като много възпитан и интелигентен обществен деец, който притежава „голямо влияние сред сънародниците си.“¹⁷

По-слабо популярен е третият български министър Вангел Георгиев. Привърженик на Демократическата партия, той е помощник-префект на Гюмюрджински окръг. По време на Първата световна война работи в българското военно разузнаване и отговаря за районите на Софлу и Димотика. При управлението на ген. Шарпи в Западна Тракия е избран за председател на българския Червен кръст в областта и енергично работи за сближението на турци и българи.¹⁸

Преобладаването на турските министри в състава на правителството е отражение на променената етническа картина на Западна Тракия. Демографският състав е 25 000-30 000 българско население и около 80 000 турско.¹⁹ Мнозинството от турското население показва по-голяма енергия и желание за въоръжена борба срещу гърците. Докато българите в Западна Тракия не очакват въоръжена подкрепа от българското правителство, турците чувстват солидната опора на армията на Тайяр в Източна Тракия. Тези обстоятелства обясняват доминиращото присъствие на турските представители в Правителството

**Д-р Страшимир Дочков,
министър на пощите,
телеграфа и земеделието**

на националната защита, както и ключовите постове, които те поемат.

Временното правителство се заема енергично със сформирването на собствена, боеспособна Тракийска армия. В нейния състав са включени многобройните, създадени още в началото на 1920 г., български и турски въоръжени чети и отряди, готови за съпротива при евентуална гръцка окупация на областта. За тяхното създаване и подготовка голяма помощ от турска страна оказват: Джафер Тайар, командващ I-ви армейски корпус в Одрин, съдействал за създаването и изпращането на добре подготвени отряди от комити, офицери и войници от Източна Тракия, Али Фуад бей, предоставил 100 000 лв. от турския Тракийски комитет в Западна Тракия за подготовка и въоръжение на четите в Кърджалийско, Младотурският комитет в Швейцария, предоставил на министър-председателя Тефик бей

чрез фирмата „Ниазим Емин“ 500 000 лв. и др. От българска страна голяма помощ в организирането, въоръжаването и изпращането на чети в Западна Тракия оказват редица опитни български офицери като ген. Ал. Протогеров, полк. П. Дървингов, полк. Николов и някои известни дългогодишни ръководители на българското национално-освободително движение в Тракия и Македония като войводите Таню Николов, Тодор Александров и др.

Още с избирането си Временното правителство изготвя Декларация за обявяване независимостта на Западна Тракия, която министър-председателят Тефик бей връчва на 26 май 1920 г. на следвоенния управител на Западна Тракия ген. Шарпи. С нея официално се съобщава, че е обявена независимостта на Западна Тракия, а „Правителството на националната защита има силно желание да бъде в добри отношения със съседните правителства и си прави труда да заяви на висок глас, че е правителство на мира и ще гарантира правата на гражданите без разлика на раса и религия“²⁰.

Наред с декларацията Временното правителство издава и раз-

пространява и прокламация, написана на български, турски и френски език, в която категорично се отхвърля решението на конференцията в Сан Ремо за предаване на Западна Тракия на Гърция и се протестира остро срещу евентуалната гръцка окупация на областта.

На 28 и 29 май 1920 г. гърците окупират цяла Западна (Беломорска) Тракия, като подлагат многобройното българско население на нечуван асимилационен натиск. Ликвидирани са българските училища и черкви, а българите са интернирани с кораби на различни острови, мобилизирани, прогонвани и малтретирани.

Правителството на националната защита не получава подкрепа нито от България и Турция, нито от Англия и Франция. То няма никакви шансове да оцелее срещу многобройната и добре въоръжена армия на Гърция. Въпреки неблагоприятната обстановка енергично се заема да включи във въоръжената борба цялото мъжко население. Издадена е заповед за мобилизация на младите българи и турци, годни да носят оръжие. На 28 май българският Тракийски комитет се обърна с позив към всички тракийски родолюбци. В него се съобщава, че в 7 часа е обявена автономията на Тракия. В позива се настоява „всички братя българи и турци“ да подкрепят движението морално и материално. Приканват се онези, които се намират в Западна Тракия или са заминали за България, „да се запишат в доброволческите дружини в Софлийския военен район под командуването на началниците на доброволческите дружини Н. Гавраилов и Н. Георгиев”²²¹ Позивът завършва с думите: „Бързайте, тракийци! Освободителното движение не чака време! С бога напред ще успеем да издействуваме с дружни сили автономията на Тракия. Да живее автономна Тракия под покровителството на Лигата на народите!”²²²

В края на месец май 1920 г. Тракийската армия на Временното правителство, командвана от министъра на войната Али Фуад бей, е вече напълно сформирана. Тя се състои от 30 дружини, начело на които са поставени някои от най-известните и добили широка популярност сред местното население турски и български националреволюционери като Топал Кадир, Али Галиб бей, Джемал бей, Неджметин бей, Кара Бекир, Хюсеин Чауш, Димо Николов, Димитър Маджаров, Русю Славов, Вангел Георгиев, К. Ненчев, кап. Бояджиев и др. Според сведения на окръжния управител в Кърджали в състава на Тракийската армия влиза и един голям, двехиляден турско-български отряд за охрана и заемане на планинските райони на Западна Тракия, разполагащ с 14 картечници. Още в първите дни на окупацията гръцката армия среща добре организираната въоръжена съпротива на българотурски-

**Българо-турският революционен комитет -
в средата войводата Таню Николов**

те чети и отряди на Тракийската армия. На 28 май 1920 г. в близост до Гюмюрджина става първото сражение между настъпващите военни части на гръцката армия и две от четите на Тракийската армия, командвани от Али Фуад бей и кап.Бояджиев.

Едно от най-кръвопролитните сражения става през м. юни 1920 г. на границата между Западна и Източна Тракия, на десния бряг на р. Марица. Българотурски чети нападат частите на една от гръцките дивизии, охраняващи границата с Източна Тракия в момент, когато те завършват изграждането на понтонни мостове над реката за преминаване на части на гръцката армия в Източна Тракия. При нападението понтонните мостове са разрушени изцяло, убити са и 40 гръцки войници и 7 четници.

Според публикувани в научните изследвания статистики в периода юни-юли 1920 г. на територията на Западна Тракия стават над 30 големи сражения между военни части на гръцката окупационна армия и частите на българо-турската Тракийска армия.

Изпращането на нови гръцки армейски части в Западна Тракия прави борбата между двете воюващи страни още по-неравностойна. Засилването на гръцкото военно присъствие в областта обаче не е единственият фактор, допринесъл за крайния успех на гърците във военните действия. Особено отрицателно въздействие върху въоръжената борба на местните българи и турци срещу окупационната гръцка армия оказва неизпълненото обещание за военна помощ и подкрепа от страна на Временното правителство на Източна Тракия на Джафер Тайар. Отрицателен фактор за развитието и разрастването на българотурското съпротивително движение в Западна Тракия е и позицията, заета от България. Лоялна към следвоенните мирни договори, тя предприема изискваните ѝ от страните победителки в Първата световна война мерки за охрана на южната ѝ граница, с оглед недопускането

**Ръководството на българо-турското опълчение
в Западна Тракия в началото на 20-те години на миналия век**

на образуване и преминаване на чети от крайграничните български територии в Западна Тракия.

На 2 юни 1920 г. губернаторът на Беломорска Тракия - французинът ген. Шарпи, напуска областта и тази изконна българска територия губи автономния си режим на „Междусъюзническа Тракия“, напълно анексирана от Гърция. Дълги колони от българи се проточват към старите български граници. Отваря се една от най-тъжните страници в националната ни история.

Няколко месеца смесени въоръжени отряди от българи и турци нападат гърците. Срещу отлично въоръжената гръцка армия, подкрепяна от англо-френските поделения, българо-турските дружини нямат големи шансове за победа. В края на юли 1920 г. основните военни сили на българо-турското правителство претърпяват поражение и неговите членове, заедно с министър-председателя Тефик бей, се оттеглят към България според проникнали в печата сведения.²³

За две десетилетия Гърция успява да обезбългари селищата в Западна Тракия. През 40-те години на XX в. цар Борис III и правителството на Кюсеиванов насочват българската външна политика към мирна ревизия на балканските граници. След не продължителен, но силен натиск от страна на Германия, на 1 март 1941 г. министър-председателят Б. Филов подписва протокол за присъединяване на България към Тристранния пакт. Още същия ден германската армия започ-

Колоната от български бежанци на път към границата

ва да навлиза на българска територия. Настъпват важни събития на Балканите, които разрушават създадения от победителките в Първата световна война ред.

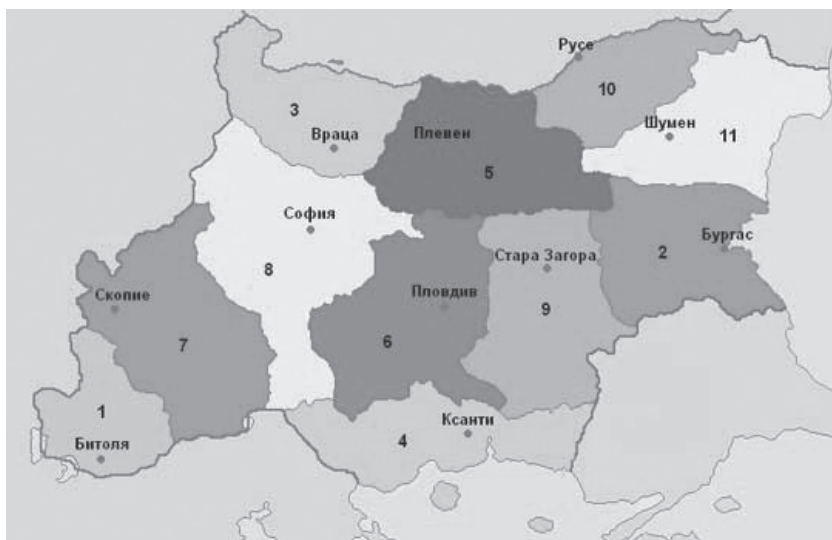
На 6 април Германия започва настъпление в Гърция под кодовото име „Марита“ и до 30 април окончателно я окупира. Седем дена по-късно, на 13 април, с Директива № 27 Хитлер определя бъдещата българска окупация на Беломорска Тракия и Източна Егейска Македония – цялата територия между реките Струма и Марица, включваща и град Солун. В нея се посочва: „Окупацията на останалата част от Тракия да се поеме от българите в момент, който ще бъде определен от мен...“²⁴ Директивата се приема като стъпка към връщането на тези земи на България. Частите на 2-ра българска армия под командването на генерал-лейтенант Иван Марков навлизат в Западна Тракия на 19 април. В отговор гръцкият пълномощен министър в София Панайотис Пипинелис връчва в Министерството на външните работи нота, с която гръцкото правителство обявява, че прекъсва дипломатическите си отношения с България, а на 24 април то обявява и война на Царство България.²⁵ Влизането на българските войски, макар и само с охранителни функции, в Беломорието и предаването на тези територии за временно българско административно управление се посреща от гръцкото население като окупация, а от беломорските българи като освобождение, макар че окончателното прокарване на границите е оставено за след войната.

Нахлуването на германските войски в Гърция, април 1941 г.

В България събитията през пролетта на 1941 г. се посрещат с въодушевление. Събуждат се надеждите на тракийските бежанци, след близо 20 години да се завърнат в родните си места. На 3 май 1941 г. българското правителство решава временно администрираната Беломорска област да се обособи като самостоятелна с център град Ксанти. В нея са включени не само Западна Тракия, но и част от Егейска Македония, както и островите Тасос и Самотраки с обща площ 14 168 кв. км. За областен управител е назначен юристът Илия Кожухаров, бивш министър на правосъдието и на търговията и промишлеността в два кабинета на Кьосеиванов. Създадените комендантства във всички по-големи населени места поемат цялата административна и гарнизонна служба в областта. Българските власти временно влизат в тяхно подчинение.²⁶

Още в началото на август 1941 г., са формирани гражданско-административни служби в новоприсъединените земи. Заедно с навлизащата българска армия пристигат първите групи командировани униформени полицаи. След тях на 26 април идват медицински служители, учители, чиновници и свещеници. Към края на юни 1941 г. Беломорската област, която се състои от 812 населени места - 13 градове и 799 села и махали, е разпределена на 11 околии: Тасоска, Дедеагачка, Гюмюрджинска, Ксантийска, Саръшабанска, Кавалска, Драмска, Сер-

**Карта на административните области на България от 1941 до 1944 г.
Беломорието с център гр. Ксанти е под № 4**

ска, Демирхисарска, Зилиховска и Правишка.

Като оценява съдбоносното значение на региона, който трябва да отвори пътя на страната към Средиземноморието, българското правителство внимателно подбира чиновниците за новата администрация. Целта е те да изпълняват така служебния си дълг, че да не компрометират България. Вестник „Беломорска България“ от 2 декември 1941 г. пише по този въпрос: „Служителят в Беломорието трябва да бъде горд, че нему се падна честта да бъде един от творците на българското тук възраждане, стопанските деятели – творци на блага, които са предпоставка за изграждане на мощна Велика България... Убеждението у всички българи е, че Беломорието е обетована земя. Като такава ние трябва да я облагородим, да изменим сегашното ѝ състояние и физиономия. Ако ние не успеем да сторим това, страната и

**Илия Кожухаров,
първият управител
на Беломорската област**

Град Ксанти – център на българската Беломорска област

светът ще ни смятат за лоши стопани и организатори...”

Областният управител Илия Кожухаров организира областно управление, разпределено в 19 служби, обхващащи обществения и стопанския живот на региона.²⁷ През юли 1941 г. се извършва преброяване на населението на областта, което показва, че в нея живеят 649 419 души. От тях най-многобройни са гърците - 461 831, следват 72 985 жители с турцизирано съзнание, 43 751 са българите-християни, 6138 са българите-мюсюлмани и 12 019 са в категорията други националности, евреи, арменци и др.²⁸ Данните от преброяването определят в голяма степен управленческата стратегия, като поставят етническият проблем в центъра на българската политика в новите земи. Неговото решаване се насочва към изселване на гръцките преселници от последните години и заселване на българи от вътрешността на страната, за да се възстанови демографската картина на региона отпреди Първата световна война, когато българите са преобладаващата част от населението.²⁹

Веднага след присъединяването на Беломорието към България повечето от изселниците и бежанците от Западна Тракия и Македо-

ния изявяват желание да се завърнат по родните си места. На 20 юни 1941 г. правителството обнародва Закон за вътрешно преселване и заселване в рамките на българската държава, обединила повечето от българските земи.³⁰ За да се осигури нормално настаняване и устройване на преселващите се български семейства на 24 октомври 1941 г. е издадена специална Наредба за земеделско-стопанското заселване в Беломорието.³¹ С нея се уточнява редът за заселване и оползотворяване още през текущата година на свободните имоти в областта, като заселването се свързва с оземляване и снабдяване с жилища и инвентар на завръщащите се бежанци, както и на други жители от страната. От наредбата се вижда, че българското правителство гледа на областта не като окупатор, а като към част от българската територия.

Българското правителство решава заселването на Беломорието с българи от вътрешността на страната основно да се извършва през 1942 година. За целта предварително се сформира отделение за оземляване към Министерството на земеделието. На 6 декември 1941 г. началникът на отделението назначава комисия, която от 8 до 14 декември извършва проучване в Беломорието във връзка с предстоящото заселване в областта.

Областният директор Илия Кожухаров управлява едва 5 месеца. На 28 срещу 29 септември избухва Драмското въстание, подготвено от местните комунисти срещу българските власти. Гръцките “партизани”, които са комунистически, националистически и криминални банди, целят да прогонят от региона българите и всявайки страх да не позволят завръщането на българските изселници по родните им места и възстановяването на българския етнически елемент отпреди гръцката анексия след Първата световна война. Действията им са изключително жестоки спрямо българското население. С не по-малка жестокост обаче отговарят и българските военни части. Към 5 ноември въстанието е ликвидирано с цената на 3000 жертви от гръцка страна и 211 от българска.³² Вероятно поради създаденото напрежение областният директор Илия Кожухаров е заменен с о.з. генерал Герджиков.³³

В началото на 1942 г. за областен управител на Беломорието е назначен д-р Стефан Клечков. Завършил финансови и правни науки в европейски университети, защитил докторска дисертация по международно право в Италия, той има богат административен опит: управител на Старозагорска област, царски представител, приел връщането на Добруджа, върховен командир на „Бранник”. Под неговото управление от изостанал край Беломорието започва да се съживява

в благоустрояващ се регион. От София пристигат огромни суми за облагородяване на земята, строителство на жп линии, пресушаване на блата.

Основна грижа на българската администрация през 1942 г. е стопанското укрепване на областта и на нейните отбранителни възможности. Най-голямо внимание се отделя на строителството на областната пътна мрежа, както и пътищата, свързващи я с другите съседни територии. Това се отчита като особено важно не само за инфраструктурата, но и за стопанското развитие на региона. За строителство на нови пътища и подобряване на съществуващите през 1941-1944 г. българското правителство отделя и влага повече от 1 милиард и 600 млн. лв. През 1942 г. Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството работи основно по изграждане на шосетата, с които да се възстановят естествените връзки на Южна България с Беломорието: Ксанти - Смолян - Пловдив, Дедеагач - Ивайловград и Гюмюрджина - Маказа - Момчилград, които свързват областта с вътрешността на страната. Освен тях се работи по пътищата Ксанти - Гюмюрджина, Саръшабан - Керамоти, Серес - Драма и други.³⁴

Успешното провеждане на българската политика зависи изцяло от увеличаване на българския етнически елемент. Заселването на българите от вътрешността на страната обаче налага създаване на условия за устройване на преселниците и оземляването им. За решаване на тези задачи през февруари 1942 г. към Беломорското областно управление се създава „Поземлена дирекция“, която поема грижата по оземляването и устройването на идващите българи в областта.³⁵ В същото време се отчита, че при всичките предприемани мерки и влагането на огромни средства, Беломорието се възвръща към родината без официално подписан международноправен договор, което притеснява и спира повечето желасци българи да се заселят в областта.

За настаняването на българските заселници са определени девет околии: Дедеагачка, Гюмюрджинска, Ксантийска, Саръшабанска, Кавалска, Драмска, Зиляховска, Серска и Демихисарска. Като първи етап се създават условия за настаняване на 6394 български семейства с приблизително общ брой 26 000 души, без административните служители в областта и пристигналите вече търговци и занаятчии. Едновременно с това се предприема изселването на 5901 гръцки семейства.³⁶

Важен момент в политиката на българското правителство в средата на 1942 г. заема Наредбата за поданството в новоосвободените земи. В нея се посочва, че „всички югославски и гръцки поданици

от български произход придобиват по право българско поданство..., ако имат местожителство в освободените през 1941 г. земи или в старите предели на Царството”. По същия начин се третира и всички югославски и гръцки поданици от небългарски произход и „те стават български поданици, освен ако до 1 април 1943 г. изявят желание да запазят досегашното си поданство... и в същия срок се изселят от пределите на царството.” Като въвежда българското поданство в новоосвободените земи, правителството придава на този въпрос особена актуалност по отношение на Беломорието, където преобладаващата част от населението е с небългарски произход. С това се цели жителите, които не желаят да приемат българско поданство, да ускорят изселването си и да се създадат условия за заселване на българи, да се засили българският етнически елемент и укрепи българската власт в областта. В тези си стремежи правителството не намира най-правилния и най-справедливия подход към „колонизираното” население. Третира го цялото като гръцко и не провежда гъвкава политика съобразно голямата му пестрота.

Засилването на българския етнически елемент е особено важно за българското правителство, защото само на тази основа то ще може да отстоява правото на законно присъединяване на областта към държавната ни територия. На многобройните заселнически проблеми е посветена и конференцията в Ксанти от 25 август 1942 г. Веднага след нея Министерството на вътрешните работи и народното здраве изпраща до околийските управители строго поверително упътване по този въпрос. В него категорично се изисква „да се вземат всички мерки, за да може през предстоящите месеци септември и октомври да се извърши настаняването на колкото може повече преселници... Тази задача е от първостепенна важност и засега предшества по значение всички останали”. Към края на 1942 г. българските заселници възлизат на 8768 семейства с общо 37 758 души. Те са настанени в 10 околии, 73 общини и 165 села.

Тригодишното българско управление на Беломорието го превръща от изостанала гръцка провинция в развиваща се област на Обединеното царство, за което държавата влага огромни инвестиции. Обратът във войната обаче осуетява българските планове за присъединяване към общността на средиземноморските страни.

Подписаното на 28 октомври 1944 г. примирие утвърждава осъществяването вече българска евакуация от Беломорието, с което приключва българското присъствие в Средиземноморието. Десетилетните усилия на две поколения българи да се запази Западна Тракия

в пределите на България остават напразни, а различните управления и въоръжени конфликти обезбългаряват региона напълно и необратимо.

Бележки:

1. Военни известия, г. XXI, бр. 124, 20 ноември 1912, Заповед № 25 на генерал-майор Фичев.

2. ЦВА, ф. 1621, оп. 1, а. е. 1, л. 2, Позив към жителите на освободения Одрински край. Лозенград, 10 ноември 1912 г.

3. Пак там, л. 11—18, Заповед № 5 на Лозенградския военен губернатор. Лозенград, 20 ноември 1912 г.

4. ЦДИА, ф. 173, оп. 3, а. е. 114, л. 55. Закон за бюджета на новоосвободените земи за 3 1/2 месеца от 18 декември 1912 до 31 март 1913 г. СД на XVII ОНС, I ИС. 26 март 1914 г. с. 41.

5. Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 година. С., 1918, с. 191.

6. Пак там

7. ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2185, л. 5—6. Доклад от инспектора на полицията Иван Златев до В. Радославов, 5 март 1915 г.; Народни права, бр. 185, 20 октомври 1913; Мир, бр. 4174, 18 март 1914 и т. н.

8. ЦДИА, ф. 242, оп. 2, а. е. 496. Заповед № 934 на министъра на ВРНЗ, 24 септември 1913 г.; ДВ, бр. 229, 10 октомври 1913 г.

9. ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 1957, л. 1—2. Рапорт от Гюмюрджинското окръжно управление до В. Радославов. Гюмюрджина, 20 октомври 1913 г.

10. ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 1957, л. 1—2. Рапорт от Гюмюрджинското окръжно управление до В. Радославов. Гюмюрджина, 20 октомври 1913 г.

11. Архив на Тракийския научен институт (ТНИ), л.ф. № 27, а.е. 15. Ст. Попов. Спомени за Тракийското революционно движение 1919-1925 г.

12. Пак там, л. 20. . Пак там, а.е. 6, л. 18-20. Спомени на П. А. Мутафов

13. ЦДИА, ф. 338, оп. 1, а.е. 90, л. 90, 95-96. Рапорт от Д. Гошев до Ал. Стамболийски, Гюмюрджина, 20 май 1920; а.е. 86, л. 31-44. Петиция от българи и турци в Западна Тракия

14. ЦВА, ф. 23, оп. 2, а.е. 389, л. 334-335. Сведения от началника на 10 дивизия, 28 май 1920; НБКМ-БИА, А. 641, а.е. 32, л. 8-9.

15. ASNEMA 20, № 286, с. 175, d. 6. Доклад от ген. Шарпи до ген. Франше д'Еспре, 15 май 1920.

16. Завет, г. 18, № 696, 1940 г., 4-5; № 697-698, с. 3.; Константинов, Н.

Родна Тракия. С., 1925, с. 202.

17. ASNEMA 20, N 1020, с. 21, d. 6. Донесение от кап. Жамба, Караагач, 8 март 1920.

18. ASNEMA 7, № 730. Цит. анкета на Рейс, с. 30.

19. ЦВА, ф. 24, оп. 3, а.е. 56, л. 220. Шифрована телеграма до министъра на вътрешните работи, 27 май 1920; Мир, № 6000, 18 май 1920. Окупацията на Тракия: Народ, № 101, 26 май 1920. Теглото на тракийците.

20. Пак там, ЦВА, ф. 363, оп. 1, а.е. 563, л. 3.

21. НА-БАН, ф. 44к, а.е. 22, л. 31-32. Позив към Тракийските родолюбци, с. Малък Дервент, 28 май 1920

22. Пак там, л. 32.

23. Освобождение, № 8, 15 авг. 1920.

24. Документи за германската външна политика 1918-1945 г. Из архива на германското министерство на Външните работи. Серия „Д” 1937-1941, т. 12, Гьотинген, 1970 – Военноисторическа библиотека, с. 450.

25. Даскалов, Г. Драмското въстание, 1941. С. 1922, с. 72

26. Йончев, Д., България и Беломорието (октомври 1940-9-септември 1944); Военнополитически аспекти. С. 1992, с. 72.

27. ЦДИА, ф. 662, оп.1, а.е. 32, л.13; Държавен вестник, №1, 3 януари 1942.

28. Пак там, ф. 177, оп.3, а.е. 2441, л. 3-20.

29. Пак там, а.е.2510, л. 82.

30. Държавен вестник, № 133, 20 юни 1941.

31. Пак там, № 237, 24 октомври 1941

32. ЦДИА, ф. 176, оп.3, а.е. 1063, л.341

33. Зора, № 6713, 1 ноември 1941

34. ЦДИА, ф. 890, оп. 1, а.е. 22, л. 154-158

35. Пак там, ф. 194, оп.1, а.е.2182, л. 31

36. Пак там, ф. 284, оп.3, а.е.. 62, л. 2